

Huomioita Agricolan psalttarin esipuheen jumalista ja muusta itämerensuomalaisesta mytologisesta sanastosta

1. Kysymyksenasettelu

Artikkelin aiheena ovat suomen kielessä esiintyvät esikristillisten jumalien tai uskomusolentojen nimet alkuperän ja motivaation näkökulmasta. Kyseessä ei ole systemaattinen vaan satunnainen, etten sanoisi jopa juh-lakirjamainen esitys. Siitä huolimatta toivon, että esitettävät etymologiat tarjoavat lisiä itämerensuomalaiseen uskontohistoriaan ja sanastontutkimukseen.

Erityisesti esitän seuraavassa, että Agricolan psalttarin esipuheessa mainittujen jumaluuksien nimiä voi selittää itämerensuomalaisina johdoksina ja aikaisemmin attestoimattomina germaanisina lainasanoina. Käsiteltyjen etymologioiden joukossa on sekä uusia (*Tapio, Ahti, Väinämöinen*) että aikaisemmin julkaistuja, mutta hylättyjä (*Pekko*) tai tarkennettavia (*Rahkoi, Turisas, Liekkö, Ilmarinen, Kekri*). Lopuksi esitän eräitä muita etymologioita huomiota koskien mytologista sanastoa (*pisa, aurinko*).

2. Agricolan psalttarin esipuheessa mainittuja jumaluuksia

2.1. Yleistä

Suomalaisen esikristillisen uskontohistorian keskeisiin lähteisiin kuuluu Agricolan Davidin Psalttarin esipuheen muinaissuomalaisten jumaluuksien luettelo (esim. Siikala 2012: 27–28). Agricola on luettelo laatissaan ilmeisesti tavoitellut antiikin maailman panteonin 12-jumalaista järjestelmää. Siksi hän on löytänyt kutakuinkin vastaavan luvun jumalia sekä hämäläisiltä että karjalaisilta. Ilmeistä kuitenkin on, että itämerensuomalaisten uskomusolentojen luettelona psalttarin esipuhe ei ole tyhjentävä, ja että palvotut jumaluudet eivät ole muodostaneet yhtenäistä järjestelmää. Niiden lisäksi on ollut olemassa monia muitakin uskomusolentoja.

Osa niistä esiintyy myöhemmin Gananderin Mythologia Fennicassa (Ganander 1789) ja sittemmin jo modernin tieteellisin menetelmin attes-
toidussa kansanperinteessä.

Tästä huolimatta Agricolan listan merkitys vanhimman uskonto-
historian lähteenä on merkittävä. Listassa esiintyviä jumaluuksien nimiä
ovat käsitelleet monet tutkijat (esim. Kaarle ja Julius Krohn, Uno Harva,
Martti Haavio, Anna-Leena Siikala, Risto Pulkkinen ym.), enimmäkseen
kuitenkin varsinaisen etymologisen kontekstin ulkopuolella (viitteitä
relevantteihin tutkimuksiin löytyy esim. SSA:n ja LÄGLOSin jumaluuden-
nimiä koskevista sana-artikkeleista). Tekstissä Agricola varoittaa epäju-
malien palvonnasta ja luettelee tässä yhteydessä muinaisten hämäläisten
ja karjalaisten vanhojen uskomusolentojen nimiä, jotka ovat seuraavat:

Hämäläiset

Tapio	- metsän ja pyydysten jumala
Ahti	- kalojen ja veden jumala
Äinemöinen	- virsien takoja
Rahkoi	- kuun mustaaja
Liekkiö	- ruohojen, juurten ja puiden hallitsija
Ilmarinen	- rauhan, sään ja matkustajien jumala
Turisas	- sodan jumala
Tonttu	- talon haltia
Piru	- paha haltia
Kapeet	- kuun syöjiä
Kalevanpojat	- niittyjen tekijöitä

Karjalaiset

Rongoteus	- rukiin jumala
Pellonpekko	- ohran jumala
Virankannos	- kauran jumala
Ägräs	- herneitten, papujen, nauriiden, kaalin, pellavan ja hampun jumala
Köndös	- kaskeamisen ja pellonraivauksen jumala
Ukko	- jumala, jonka kunniaksi juotiin ja tehtiin häpeällisiä tekoja
Rauni	- ukon vaimo, sään ja sadon jumala
käkri	- karjan jumala
hiisi	- jumala, joka suo voiton metsäläisistä
veden emä	- kalastuksen jumala
nyrckes	- oravanmetsästyksen jumala
hittavanin	- jäniksen metsästyksen jumala
menninkäinen	- kuolleiden henkiin liittyvä palvonnan kohde

Kommentoin seuraavassa eräiden listassa mainittujen jumaluuksien nimiä etymologisesta näkökulmasta, täydelliseen listan analyysiin pyrkimättä.

2.2. Johdettuja nimiä

Tapio

Pyyntionnen takaavan Tapion nimeä, jonka mainitsevat mm. Agricola ja Ganander, ei käsitellä SSA:ssa, mutta sana vaikuttaa levikiltään länsimurteisiin rajottuvalta – esim. KKS ei vastaavaa nimitystä tunne. Siikala (2012: 377) viittaa Tunkeloon ja Krohniin, joiden mukaan *Tapio* olisi peräisin 'pyydyksen lukkoa' merkitsevästä *tapa*-sanasta. Virossa todella tunnetaankin *taba* 'ripplukk; (vanem, lihtsam) lukk' (EES), mutta ainaakaan SSA ja SKES eivät mainitse vastaavaa sanaa suomen länsimurteista.

Nimitys selittyisikin luontevammin johdokseksi *tavata*-verbistä, jonka murteelliset merkitykset ovat mm. 'osua; saada kiinni, tavoittaa' jne. Kyseessä on siis tavoittamisen ja osumisen eli riistan saannin takaava Jumala. *-iO*-johdokset näyttävät olevan sekä nomini- että verbikantaisia (jälkimmäisestä tyypistä vrt. *heittiö* < *heittä-*, *luopio* < *luopu-* jne.), joten ainakaan johdostyyppi ei etymologiaa vastusta.

Ahti

Kalaonnen takaava *Ahti* vaikuttaa sekin johdokselta, erityisesti kun nimityksen rinnalla on Gananderilta, Renvallilta ja Lönnrotin sanakirjasta tunnettu *Ahto*. Ilmeinen johdoksen kantasana voisi olla *ahtaa* (< **akta-*), joka merkitsee murteissa mm. 'panna verkot kuivamaan'. Tähän liittyy verkonkuivatustelineen nimitys *ahde* (< **akt-ek*). Vastaavia merkityksiä on *ahta*-vartalolla kaikkialla uralilaisissa kielissä etäsukukieliä myöten: SaaE *vuokteje*, *vuoktinje* 'maahan isketty paalu verkkojen kuivuuta varthen' | mdM *aftäms* 'laskea verkko, rysä, merta; virittää sadin ym.', *aftäma*, E *aftuma* 'verkko' | ma *optem* 'virittää verkko, ansa, sadin', *optäš*, *oktäš* 'jäniksen, linnun jouhiansa; verkko' | ko *oktyny* 'virittää sadin, pyyntiraudat' hantiP *egät-* 'panna riippumaan, kuivumaan (esim. verkko, liina orrelle); hirttää' (SSA I: 12).

Ahti vaikuttaisi siis verkko-onnen takaavalta jumalalta, jonka nimi on johdos (*ahta-j*) *ahta*-vartalosta (< **akta-*). Myös Siikala (2012: 375) huomauttaa, että *Ahti* on kansanperinteessä lähinnä suurpyynnin kuten nuottauksen jumaluus. Tätä käsitystä on tosin vastustanut Heikkilä

(2013), jonka mukaan yhteys *Ahti*-nimen ja *ahtaa*-verbin välillä on sattunnainen. Hänen mukaansa *-j*-johdos *ahtaa*-verbistä olisi tuottanut muodot **ahto* ja **aksi*. Edellinen muoto on kuitenkin olemassa, ja jälkimmäinen taas edellyttää niin varhaista johtamisajankohtaa, että **-kt-* > *-ht-* muutos ei olisi vielä tapahtunut. Mikäli lainautuminen olisi näin varhainen, olettaisi *Ahti*-nimen olevan itämerensuomalaiselta levikiltään laajempi ulottuen esim. viroon. Huomattakoon tässä yhteydessä myös analogiset *ht*-vartalot kuten *lahti*, joka on korvannut varhaisemman *laksi*-vartalon verrattain myöhään.

Heikkilän argumentaatio ei näin muodoin vaikuta pitävältä, eikä ole syytä tarttua hänen konstruoimaansa monimutkaiseen *Ahti*-nimen selitykseen, jonka mukaan kyseessä olisi laina saamesta **āhččē* 'isä(ntähenki)' (> saaN *áhčči* 'isä'). Homonyyminen henkilönimi puolestaan olisi Heikkilän mukaan germaaninen laina vartalosta **āxtiR* 'wealth, property; family'. Tämä on kyllä mahdollista, mutta verkkoamisen ja nuottaamisen jumaluuden nimityksenä verkkojen kuivattamiseen liittyvä sana on mitä luontevin alkuperän selitys.

Rahkoi

Rahkoi esiintyy Agricolan listassa 'kuun mustaajana'. Myöhemmin samanlainen uskomusolento tavataan vepsäläisillä riihen- tai uuninhaltijana (*päčinrahkoi* 'домовой, живущий на печи', *rihenrahkoi* 'овинный домовой', Mullonen & Zajceva 1972 s.v. *päčinrahkoi*, *rihenrahkoi*). Jos kyseessä on alkuaan tulen tai hiilten haltija, on luontevaa olettaa, että kyse on johdos '(päre)pihtiä' tarkoittavasta *rahko*-sanasta, joka esiintyy suomen murteiden lisäksi karjalassa ja vatjassa (SKES 713, Rahkonen tulossa; SSA III: 8). Tällä on puolestaan mahdollinen vastine mordvalaiskielissä, mdE *raško* M *raška* 'haara; sormien väli'. Sanaa ovat balttilaisena lainana pitäneet sekä Liukkonen (1999: 114–115) että Grünthal (2012: 327). Lainaoriginaalina mainitaan kantabaltin **raškā*, josta on kehittynyt liettuan *raškà* 'haaramainen tikku, jota käytetään omenoita poimittaessa'.

Entä miksi sama uskomusolento on sekä 'kuun mustaaja' että 'uuninhaltija'? Ganander siteeraa Mythologia Fennicassaan runoa, jossa kuu mustuessaan pannaan 'rautaiseen riiheen' (Ganander 1789 s.v. *kuumeet*). Runo kertoo riihen ja kuun mustaamisen välisestä käsitteellisestä yhteydestä. Voidaan spekuloida, että tulen ja riihen pihtiä pitelevän haltian

siirtyminen kuun mustaajan rooliin saattaisi olla selitettävissä sillä, että pihdeillä käsitellään myös mustaa hiiltä, keskeistä mustan värin lähdettä.

Liekkiö

Agricolan psaltrarissa puiden ja ruohojen jumalana mainittu *liekkiö* esiintyy nykymurteissa merkityksessä 'paha uskomusolento; surmatun t. kastamatta kuolleen (aviottoman) lapsen (linnunhahmoinen) sielu, jonka uskotaan huutavan t. itkevän syysöinä metsässä' tai 'levoton ja vallaton ihminen, erit. nainen' (SMS s.v. liekkiö). Etymologisissa sanakirjoissa se on tulkittu sanan liekkua 'heilua, liikkua vilkkaasti' kanssa rinnakkaiseksi johdokseksi (SSA II: 40).

Liekkiö kuuluu varsin varioivaan sanueeseen. Se voisi periaatteessa olla johdos sanasta *liekku* 'keinu' (esim. SMS s.v. *liekku*, *liekkua*). Verbaalinen *-kku*-johdostyyppi vaikuttaisi kuitenkin olevan korrelaatiosuhteessa mm. *-hu*-johdoksiin, vrt. *riekkua* ~ *riehua*¹, *kolkkaa* ~ *kolkata* ~ *kolhata* ~ *kolhu* ~ *kolhia*² (Jeongdo Kim suullisesti; vastaavista verbijohdosten ja niihin pohjautuvien nominien suhteista ks. Kulonen 2010, Kim 2019). Jos *liekkua* olisi samaa kantaa kuin *liehua*, joka tarkoittaa myös 'loimuta; liikkua, touhuta' (~ *liehme* 'loimu, paahde', todennäköisesti tähän yhteyteen kuuluu myös *lehahtaa* 'syttyä tuleen'), lienee ehdotettavissa, että samaan yhteyteen kuuluu myös *liekki*, jolla on vastineet sekä karjalassa että virossa ja tässä mielessä kantasuomalainen tausta (SSA II: 39). Vilkkaan liikkeen ja lämmön merkitykset olisivat siis alkuperältään yhteisiä, mikä ei tarvitse erityisiä perusteluja.³

¹ Aikio (2006: 34) on esittänyt *riehua*-sanalle germaanisen lainaetymologian (< kge **rēsō-* > sa *rasen* 'ajaa, syöksyä, säännätä'; sanalle voi kuitenkin esittää myös kilpailevan venäläisen etymologian: *riehua* < *rieha* < **grěxъ* 'synti, syntinen meno, riehuminen'; vanhempi laina samasta sl. sanasta on *räähkä* (SSA III: 103–104).

² *Kolkata* vaikuttaa alunperin johdokselta sanasta *kolkka* 'lyömiseen tarkoitettu puukapula; kirkon mäntä (EPohjanm); varsta, puiminen (lounmurt. hämmurt.); myllyn karistin (Satak Häme)'. Sanaa voisi pitää venäläisenä lainana < vrt. *kol* 'keppi' < mven. *кълъ*. Olen aiemmin esittänyt, että sana *kalu* voisi olla vanhempi laina samasta sanasta (Saarikivi 2009: 137–139).

³ Ganander mainitsee myös uskomusolennet *lemmes* 'en Skogs-Gud, eller *Faun*, som satte al och var dess Skyds patron', *lemmetär* 'en smidje-mö, som dragit på bälgen, då järnet danades', *lempe* 'en flygande ond ande; trollskott och sjelfver Hin Onde' (Ganander 1789 s.v. *lemmes*, *lemmetär*, *lempe*), jotka vaikuttavat olevan yhteydessä yhtäältä tuleen (*lemmetär*) ja toisaalta *lempe*-sanueeseen

Ilmarinen

Vanhastaan tunnettua on, että itämerensuomen *ilma*-sanueen vastine *jen(-m-)* komissa merkitsee 'jumalaa' (esim. SSA I s.v. *ilma*). Kyseessä on siis samantyyppinen 'taivaan' ja 'jumalan' käsitteiden samaistaminen, jonka tapaamme myös indoeurooppalaisella taholla (su *juma-* < kiran **dyuman-* ← **dyew-* 'taivas-', su *taivas* < ?balt **deivas* < kieur **deiwos* > lat *Deus* 'Jumala', de Vaan 2008: 167; Fraenkel 1962–1965: 1: 93–94). Frog (2011) esittää, että *Ilmarinen* on aikaisemmin ollut keskeinen jumala, jonka taivaanjumalan tehtävät ovat attestoidussa kansanrunoudessa siirtyneet taivaanjumala Ukolle, ja joka on kansanomaisessa epiikassa jäänyt uuden Odinia muistuttavan, skandinaavikontakteissa muotoutuneen pääsankarin Väinämöisen varjoon.

Ilmarinen edustaa siis vanhaa taivaanjumalaa, jonka nimitys on johdettu sanasta **ilma*. Tällä sanalla on ollut länsiuralissa mahdollisesti samanlainen kaksoismerkitys kuin kieur **deiwos*-sanueella. Olen esittänyt, että udmurttien pääjumalan *Inmarin* nimi voisi olla laina länsiuralista samaan tapaan kuin jo vanhastaan tunnettu venäläisten udmurttiin asti ulottuva etnonyymi (ko *roč* ud *žuč*). Samaan yhteyteen voi liittyä myös tshuvassissa esiintyvä pahan hengen nimitys *Ilmar'* (Saarikivi 2018). Ole-tusta on kriittisesti käsitellyt Metsäranta (2020: 237–238.). Parpola (2019: 148–149) on yrittänyt yhdistää indoiranilaisen *Indra*-jumalan ja Ilmari(sen)-nimet, mutta tähänkin oletukseen liittyy epäselvyyksiä (Metsäranta *ibid.*, Holopainen 2019: 389).

Psalttarin jumalanluettelon nimien selittämisen kannalta oleellista on lähinnä, että *Ilmarinen* on vanhan länsiuralilaisen taivaanjumalan nimityksen jatkaja suomen kielessä, ja edustaa samalla taivaan personifikaatiota jumalaksi.

(vrt. myös esim. *leimahtaa*, *lemmahtaa* 'syttyä', jotka näyttäisivät viittavan 'lemmen' ja 'tulen' käsitteiden mahdolliseen yhteyteen). Koko sanue on kuitenkin erittäin laaja ja monimutkainen, eikä sen käsittely kuulu tähän yhteyteen. Ottaen huomioon nykyiset äännehistorialliset käsitykset, joiden mukaan uralilainen 1. tavun **ä* esiintyy diftongina 2. tavun suppean vokaalin edellä (**käle* → *kieli*, **näle* → *niele-*, **mäle* → *mieli*, vrt. Aikio 2012), voi kysyä eikö koko sanaryhmä alkuaan ole sama kuin **lämpe*-sanue (> su *lämmin*, *lämpö*), mutta kysymys ei kuulu tämän tutkimuksen piiriin.

Kekri

Kekri, joka Agricolan psalttarin esipuheessa mainitaan karjan kasvua lisäävänä jumalana, on muuten tunnettu lähinnä syksyn vuotuisjuhlan nimityksenä. Sanan variantteja eri murteissa ovat mm. *köyri*, *keyri*, *köyry* SSA (I s.v. *kekri*). Myös Ganander (1789 s.v. *kekri*) tuntee molemmat merkitykset sekä erikseen äänne- tai kirjoitusasut *kekri* ja *käkri*.

Jorma Koivulehto (2016: 245–250) on esittänyt, että kyseessä on johdos (**kekrä-j*) sellaisenaan attestoimattomasta **kekrä*-sanasta, joka hänen mukaansa olisi tarkoittanut 'ympyrää' tai 'pyörää', josta taas olisi syntynyt 'vuoden kierron' merkitys. Kehitys olisi siis tapahtunut samaan tapaan kuin germaanisessa 'joulu' ja 'pyörää' merkitsevässä sanueessa (esim. ru) *jul* ~ *hjul*. Johtamaton sanavartalo olisi edustuneena saamen sanavartalossa *geavri* (< **kekrä* tai **kevrä*), joka tarkoittaa mm. 'sompaa' ja 'noitarumpua'. Koko **kekrä*-sanue puolestaan olisi Koivulehdon mukaan esiarjalainen laina originaalista **kekro-*, jonka jatkaja on sanskritin *cakra-* 'pyörä'. Samasta sanueesta olisi lainattu myös levikiltään laajempi (ims saa md) *kehrä* (~ sanskr. *cattram*, *ibid.*, SSA I s.v. *kehrä*). Molempia etymologioita on pidetty uskottavina Sampsa Holopaisen uralilaisten kielten indoiranilaisten lainojen kompendiumissa (Holopainen 2019: 117–119).

Vaikka Koivulehdon etymologia on äänteellisesti mahdollinen ja semanttisestikin perusteltu, on se melko konstruoidun oloinen. Lainautumisajankohtaan (esiarja, *k*-ja *e*-substituutiot) nähden kyseessä olisi huomattavan suppealevikkinen sana (suomi, karjala – vrt. *kehrä*-sanan laajempi levikki, joka käsittää koko itämerensuomen ja lisäksi saamen ja mordvan). Huomattavaa on edelleen, että itämerensuomessa sanalla *kekri* ei ole 'pyörän' eikä edes 'ympyrän' tai 'kehän' merkitystä vaan ainoastaan vuotuisjuhlan ja karjanjumalan merkitys. Saamessakaan merkitystä 'kehä' ei tunneta, joskin se voidaan 'somman' ja 'rummun' merkityksestä abstrahoida. Oletetusta semanttisten muutosten ketjusta puuttuu siis paloja.

Suomen nykymurteissa on attestoitu paitsi *kekri* 'syksyn vuotuisjuhla; haltija, kummitus' myös lukuisia käyrään muotoon liittyviä sanoja, jotka vaikuttaisivat olevan peräisin samankaltaisesta sanueesta, mm. *keuru* 'vääntynyt, kumarainen' ja *köyry* id. (< **kekrä-j* tai **kevrä-j*). Aivan yleinen on itäisessä itämerensuomessa *käkrä* 'käyrä' (mm. KKS s.v. *käkrä*

ja siihen perustuvat yhdyssanat ja johdokset). Henkilönimenä näyttää esiintyneen mahdollisesti alkuaan 'käyräselkää' tai muulla tavoin vääntynyttä ihmistä merkinnyt *kekroi, sillä tämäntyyppinen elementti esiintyy sekä henkilö- että paikannimissä (esim. pn *Kekroila* Nevansuussa ja *Kegrela* > *Kevrola* Pinega-joella, Kepsu 1995; Saarikivi 2017: 17]).

Kekri, samoin kuin samaa merkitsevät *keyri*, *köyri*, *köyry* selittyisivät luontevasti itämerensuomalaiseksi johdokseksi taipunutta ja käyrää merkitsevästä **kekra-* tai **käkrä-*sanueesta, josta on kehittynyt myös suomen kirjakielen *käyrä*. Tästä voitaneen johtaa myös 'vuoden kääntymisen' merkitys ilman melko spekulatiivista oletusta esiarjalaisesta lainasta. Mahdollisesti semanttisena mallina on toiminut skandinaavien 'ympyrän' ja 'vuodenkierron' samaistaminen. Vääntynyttä tai käyrää merkitsevä sana vaikuttaisi fonotaktisesta näkökulmasta niin ikään vanhalta lainalta, sillä vanhoja lateraalien ja klusiilien yhtymiä ei uralilaisissa kielissä näytä esiintyneen, lukuunottamatta mahdollisesti sanaa *syylä* < *süklä, jolla on mahdollisia (osin epäsäännöllisiä) vastineita mordvassa, marissa ja eräissä muissakin kielissä (SSA III s.v. *syylä*). Mahdollisen lainaoriginaalin etsiminen kuuluu jo toisten tutkimusten tehtäviin.

Huomattavaa on lisäksi, että *kekri* tai *käkri* on ollut paitsi vuotuisjuhla myös karjan jumaluus. Kekrin viettoon ovat historiallisena aikana kuuluneet kekripukkeina esiintyminen ja pässin teurastaminen. Tässä yhteydessä on mielenkiintoista huomata, että esim. kreikan *kriós* 'pässi' on ilmeisesti etymologisesti syntynyt 'käyrää' tarkoittavasta indoeurooppalaisesta sanueesta (~ ven *krivoj*, liet. *kreivas* 'käyrä'). Beekes (2010: 781) spekuloi, että motivaationa ovat olleet pässin käyrät sarvet – periaatteessa tämä olisikin mahdollinen uhrieläimen nimityksen kiertoilmaus. Miten tämä liittyy suomen kekriin – tai liittykö se siihen lainkaan – jää tässä selvittämättä.

2.3. Lainattuja nimiä

Äkräs

Jumalanluettelossa on myös selviä, tutkimuksessa ilmeisesti mainitsemattomia germaanisista lainoja. Viljelysten jumaluus *Äkräs* (Egres) olisi mahdollista tulkita kantagermaanilaiseiksi lainaksi sanasta *akra-z 'pelto', jolla on vahva indoeurooppalainen tausta (< kieur *h₂égros, ks. Saarikivi 2014, Kroonen 2013: 18). *Äkräs* mainitaan Agricolan psalttarin

esipuheen lisäksi I.D. Alopaeuksen muistiinpanoissa Kuopion ja Leppävirran seudulla nauriita antavana jumalana. Murteissa *äkräs* tunnetaan merkityksessä 'iso, epämuodostunut peruna t. nauris t. kaksi yhteen kasvanutta mukulaa'. Vastaava merkitys on myös johdoksella *äkräkäs* (Kangasniemi, SSA s.v. *äkräs*). Karjalan kielessä *äkräs*, *äkröi* on 'erikoisen näköinen nauris t. peruna; yhteenkasvanut nauris- tai perunapari'. Näitä on kuvattu myös yhdyssanalla *pyhä-äkräs*, *pyhä-äkröi*. Vastaavaa käyttöä tunnetaan myös lyydistä. Kaksoisnaurista on pidetty hyvän sadon enteenä ja tunnuskuvana (Haavio 1959).

Martti Haavio arveli sanaa *äkräs* mukaelmaksi pyhimyksennimestä Gregorius, sillä pyhä Gregorius (Agr Pyhe Greus) on viljan suojeluspyhimys (ibid.). Ilmeistä on kuitenkin, että suora pellon tai viljelyksen nimityksestä saatu jumaluudennimi on semanttisesti suoraviivaisempi oletus, erityisesti kun etymologia on äänteellisestikin säännöllinen. Vanhojen jumaluudennimien assosioituminen pyhimyksennimiin on tunnettu ilmiö moniaalla, mm. itämerensuomen piirissä, mistä esimerkkinä mainittakoon *Pekon* ja *Pekan* assosioituminen Pyhään Pietariin (esim. kalaonnea antavan hokeman toisoinnoissa "Anna Antti ahvenia, Pekka pieniä kaloja" → "Anna Antti Ahvenia, Petri pieniä kaloja"). Kantagermaanin 1. tavun *a:n* vastineena tunnetaan *ä* mm. sanoissa *kärsiä* (< **xarð(w)ijan*) *häpeä* (< *xawiða, ks. LÄGLOS I s.v. *häpeä*, *kärsiä*), nimenomaan velaarinvieressä.

Turisas

Olen aikaisemmin ehdottanut, että sodan jumaluuden Turisaan nimi voisi olla skandinaavien laina (Saarikivi 2014: 207) 'jättiläistä' merkitsevästä *burisa-z*-sanasta (Kroonen 2013: 552). Ajatus ei ole uusi, vaan se löytyy jo Vilhem Thomsenilta (vrt. LÄGLOS III s.v. *turisas*). Anna-Leena Siikalan *Itämerensuomalaiseen mytologiaan* (Siikala 2012: 222) sisältyy toinen nimiini pantu (julkaisemattomaan esitelmään pohjautuva) selitys, jonka mukaan sana saattaisi liittyä *Thorin* nimeen (< *þunra-z). Erityisesti Gananderin (1789) kirjoitusasu *Turras* (rinnalla *Turrisas*) saattaisi viitata tällaiseen alkuperään, joka ei kuitenkaan ole täysin vailla äänteellisiä ongelmia (-*nr*-yhtymä on itämerensuomessa mahdoton, ja germaanissakin siinä määrin harvinainen, että mahdollisista itämerensuomalaisista substituutioista ei liene täysin varmaa tietoa). Kyseessä voi olla myös molempien nimien kontaminaatio, erityisesti kun sanan äänneasu viittaa pikemminkin 'jättiläistä' merkitsevään sanaan ja semantiikka taas sopisi

sodanjumala Thorin yhteyteen. Joka tapauksessa niin äänneasu kuin kahdenkin sopivan etymonin olemassaolo viittaa siihen, että *Turisas* on germaaninen laina.

Pellonpekko

Pellonpekon nimellekin tuntee jo aikaisempi tutkimus etymologian 'ohraa' tarkoittavasta germaanisperäisestä sanueesta **beggwu* 'ohra' (Setälä 1910: 56). Etymologiset sanakirjat (de Vries 1962: 66, SSA II: 306) ovat pitäneet tätä kuitenkin epäuskottavana. *Äkrään, Tapion, Ahdin, Rahkoin, Ilmarisen* ym. personifikaatioihin perustuvien etymologioiden valossa voi tätä tätä vanhaa etymologiaa kuitenkin tukea, sikäläkin, että etymologia on äänteellisesti täysin mahdollinen (ks. LÄGLOS III s.v. *pekko*). *Äkräs* pellon nimitykseen perustuvana pellon jumaluutena ja *Pekko* ohran nimitykseen perustuvana ohran jumaluutena muodostavat semanttisen paraleelin. Äänteellisestä puolesta mainittakoon, että olen hiljattain (Saarikivi 2020: 280–281) esittänyt myös suomen *vero*-sanalle lainaoriginaalin (**werþu* 'mieskohtainen kestitys, ateria'), jossa niin ikään esiintyy pohjoisgermaanin 2. tavun *u*-äänteen korvaaminen *o*-äänteellä ja keskikonsonantiston yksinkertaistuminen.

Väinämöinen

Kalevalaisen runouden keskeishahmon Väinämöisen nimi on ymmärrettävästi kiehtonut selittäjiä. Mm. Haavio (1950), Frog (2011) ja Siikala (2012) ovat tukeneet ajatusta, että Väinämöinen on suhteellisen hiljattain, mahdollisesti myöhäisellä rautakaudella, syrjäyttänyt aikaisemman pääjumalan Ilmarisen eepin runouden keskeishahmona. Useimmat nimen alkuperän selittäjät (mm. Krohn ja Setälä, ks. SSA III s.v. *väineä*) ovat liittäneet Väinämöisen nimen 'hidasta' ja 'saamatonta' tarkoittavaan *väineä*-sanueeseen tai mahdollisesti samaan yhteyteen liittyvään 'salmea' ja 'suvantoa' tarkoittavaan *väinä*-sanueeseen (> vi *väin* 'salmi'). Tätä tukee mm. Haavion (1950) esittämä Väinämöisen toisintonimiin Uvantolainen ja Suvantolainen liittyvä argumentti. Ei ole kuitenkaan poissuljettua, että nämä ovat syntyneet jälkikäteen *väinä*-sanueen vaikutuksesta. *Väinämöinen* ei myöskään rakenteellisesti vaikuta paikannimestä muodostetulta henkilönimeltä, erityisesti kun sen rinnalla esiintyy kansanrunoissikin lyhyempi variantti *Väinö*.

Kansanrunouden tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota Väinämöis-hahmon ja germaanisen Odinin tai Wotanin samankaltaisuuksiin. Molemmat ovat tietäjiä, vanhoja parrakkaita miehiä, jotka ovat antaneet ihmisille sanoja ja runouden (vrt. Haavio 1950, Siikala 2012). Ilmeisesti Väinämöisen ja Odinin nimiä ei ole etymologiselta kannalta kuitenkaan vertailtu.

Odinin nimi esiintyy kaikkialla germaanisella taholla (mn *Óðinn*, me *Woden*, mys *Wotan* < kgerm **wōðanaz*). Kyseessä on ilmeisesti johdos kantagermaanin sanasta *wōdaz* 'raivo, maaginen inspiraatio, furor poeticus' (~ gootti *wōds*, 'possessed, mad' ~ sa *Wut* 'viha, raivo'). Tämä puolestaan vastaa kantakeltin sanaa **wātis* 'ennustaja'. Koko sana on muodostettu juuresta **weh₂t-* 'excited, possessed', joka rajoittuu Kroonenin mukaan germaaniin ja kelttiin (Kroonen 2013: 592). Hänen mukaansa latinan *vates* 'inspiroitu runonlaulaja t. bardi' on laina keltistä, de Vaan (2008: 656) puolestaan pitää sanaa vastineena.

Kantagermaanin **wōðanaz*-sanan esigermaaninen edeltäjä on muotoa **wātónos*. Sanalla on ilmeisesti ollut myös 2. tavun suppean vokaalin sisältänyt umlaut-variantti **wōðinaz*, josta on syntynyt englannin 'keskiviikko' tarkoittava *wednesday* (< me **wēdnesdæg* pro odotuksen mukainen *wōdnesdæg*; esim. de Vaan ibid. rekonstruoi 2. tavuun suppean vokaalin). Tätä vastaisi varhaisempi muoto **wātenos*.

Olisiko mahdollista, että *Väinämöinen* ei ainoastaan olisi Odinin itämerensuomalainen mytologinen vastine vaan että myös Väinämöisen nimi olisi syntynyt lainaamalla Odinin nimi itämerensuomeen? Tai että Odinin nimitys olisi vähintäänkin vaikuttanut Väinämöisen nimen kehitykseen?

Itämerensuomalaisten kielten germaanisissa lainoissa tunnetaan tapauksia, joissa dentaalin ja sitä seuraavan tavun suppean vokaalin yhdistelmä edustuu ensi tavun diftongina. Näitä on erityisesti nimissä, vrt. esim. *Kaerla* (< **kadriala*), *Kuitia* < **kvidja* SPN, *Voiluoto* < **Voidonluoto*, *Iisalmi* < **Iidensalmi*, SPN). Appellatiiveissa tällaiset tapaukset ovat tosin harvinaisia. Esim. sanalle *väylä* on Karsten esittänyt etymologiaa muinaisnorjan *vaðill* 'Untiefe, Furt'-sanaa vastaavasta sanasta (< **waðilaz*, LÄGLOS III: 423), mutta Aikio (2009: 290) pitää sanaa pohjoismurteisiin rajoittuvana saamelaislainana, mikä levikkisyistä ja semantiikan suhteen vaikuttaa todennäköisemmältä. Sellaisissa yleisesti tunnetuissa lainoissa

kuin *äyräs*, *neula* tai *seula* esiintyy niin ikään dentaalispirantin vastineena vokaali, tosin itäisissä kielimuodoissa niissä tavataan useimmiten klusiili.

Ehdoton valtaosa Väinämöistä käsittelevästä runoudesta on itäistä alkuperää. Muinaiskarjalaan lainautumisen jälkeen *-*ǵ*-aines (> *t*) olisi todennäköisesti vokaloitunut painottomassa asemassa (dentaalispirantin läntiset -*r*-, -*l*-, ja itäiset -*ǵ*-refleksit). Skandinaavissa vahvimmin atestoitutu **ōdanaz*-asu olisi muinaiskarjalaan lainautuessaan tuottanut lähinnä asun **vuotana*- (painollisen tavun edellä). Mikäli lainautuminen olisi tapahtunut umlautin sisältäneen asun **ōdinaz* sisäheitollisesta asusta, olisi karjalaan saatu *vuonna*-. Jos laina kuitenkin olisi kyllin vanha – lähinnä saatu ennen germaanin sananalkuisen *wa*-sekvenssin katoa – olisivat mahdollisia sisäheitollisia substituutiota kenties olleet myös **vātnā* tai **vāinā*.

Germaanisella taholla tunnetaan myös erilaisia 1. tavun diftongin sisältämiä muotoja, joten nimen asussa on ollut vaihtelua (esim. *Auðunn*, de Vries 1962: 18, joka esittää myös mahdollisen atestoitumattoman muodon *Aydynn* ym ~ vrt. Agricolan *Äinemöinen*). Tällainen epäsäännöllinen variaatio on tietenkin jumaluudennimiin hyvin sopivaa. Kun germaanisten lainasanojen lähtömurteet eivät ole täysin tiedossa, oletus *Väinämöisen* nimen lainautumisesta jää hypoteettiseksi, mutta tuleva tutkimus voi mahdollisesti selvittää yksityiskohtia. Joka tapauksessa *Odinin* ja *Väinämöisen* semanttinen parallelismi tulee ottaa huomioon jälkimmäisen nimen alkuperää selitettäessä.

3. Muutama sana muista pyhistä asioista

3.1. Pisa

Pisa on lievä kirosana, joka ei ilmeisesti esiinny yksinään vaan ainoastaan ekspletiivina. Sanan esiintymät ovat Itä-Suomesta ja Laatokan Karjalasta. Jälkimmäisestä mainitaan etymologisissa lähteissä johdokset *pisahinen* ja *pisalainen*. SSA (II: 426) ja Aikio (2009: 134–136) ovat pitäneet sanaa saamelaisena lainana 'pyhää' tarkoittavasta sanueesta ksa **pesē* (> saaN *bassi*), joka puolestaan on länsiuralilaista alkuperää (< **püşä* > su *pyhä*, mDE *peže-dems* 'rukoilla, kiroilla', mahdollisesti tähän yhteyteen kuuluu myös komin *pež* 'pyhä, epäpyhä, likainen' udmurttilaisine vastineineen, vrt. Saarikivi 2007).

Saamen kielissä *bassi* vastineineen ei kuitenkaan liene käytössä minkäänlaisena kirouksena, ainakaan yleisimpien sanastolähteiden valossa. Siksi voisikin olla syytä verrata sanaa myös venäjän 'pirua' ja 'paholaista' merkitsevään sanaan *bes* (< *бѣсъ*). Tästä sanasta on suomeen saatu vanhastaan tunnettu laina *piessa* 'paholainen, piru; pahus (voimasana, Kalima 1952, SSA II:324). Sana esiintyy myös karjalassa (*piessa*, *piessa(ha)inen*, *piessalaine*, *piesa*) sekä virossa (*pees*, *pess*). Vepsän *bes* ja lyydin *bies* (mon. *biessad*), jotka SSA (ibid.) liittää suomen, karjalan ja viron sanoihin, voivat edustaa joko sekundaaria soinnillistumista tai myöhempää itsenäistä lainautumista.

Piessa- ja *pisa*-sanojen yhteydessä mainitaan etymologisissa standardilähteissä samat johdostyytit: *pisahine* ~ *piessahainen*, *pisalainen* ~ *piessalainen*. Myös sanojen levikkialueet (Laatokan Karjala, paikoin Pohjois- ja Itä-Suomi) ovat käytännössä samat. Esitänkin harkittavaksi, että ainoastaan sanaliitoissa esiintyvä *pisa* olisi sanan *piessa* ekspletiivinen variantti, tai edustaisi erillistä, myöhempää lainautumista samasta venäläisestä, yleisesti kirouksissa ja sadatteluissa käytetystä sanueesta. Mm. SSA:ssa ja eräissä muissa lähteissä mainittujen *Pisa*-alkuisten paikannimien alkuperä on mahdollisesti erotettava tästä yhteydestä, siitäkin huolimatta, että venäjän *bes*-sana on paikannimissä yleinen, samoin kuin suomen semanttisesti vastaava appellatiivi *piru*.

3.2. Suomen *aurinko*-sanan mahdollisesta mytologisesta alkuperästä

Suomen *aurinko*-sanaa on pidetty etymologisena arvoituksena (esim. akateemikko Kaisa Häkkinen haastattelussa, Vasenkari 2021). Sana rajoittuu suomen länsimurteisiin, eikä sillä näytä olevan minkäänlaista itämerensuomalaista taustaa. SSA:ssa (SSA I s.v. *aurinko*) esitetään kysymysmerkillä varustettu vertailu eteläsaamen sanaan *ávru deh* 'helle' sekä turjansaamen sanaan *aūr* 'hehkuhiillos; liekki', joista kuitenkin molempiin liittyy äänteellisiä epäselvyyksiä (sekä 1. tavun vokaalikvaliteetti että sanan merkitys). Esitetty balttilainen lainaetymologia (< **aušringas* 'mit Morgenröte', Liukkonen 1999: 22–24) perustuu sekin atestoimattomaan ja konstruoituun sanaan, eikä sikäli vaikuta uskottavalta.

Tämän kirjoittaja on aiemmin ehdottanut alaviitteessa, että *aurinko* olisi johdos *auer*-sanueesta, lähinnä muodosta **aud(e)re-j-nke(j)*

(Saarikivi 2010: 259). Kun *auer*-sanueeseen kuuluvat sanat tarkoittavat sekä valoa että lämpöä, olisi sanueen alkumerkitys siis lähinnä 'lämpöinen', 'valoisa'. Vastaava lienee alkuaan myös sanan *päivä* merkitys. Sitäkin voinee pitää johdoksena lämmintä tarkoittavasta **päjä*-vartalosta (ibid., – samasta vartalosta varmaankin myös suomen *peittä*-kausatiivi, alk 'tehdä lämpimäksi').

Mikä seikka on saanut länsisuomalaisen kielimuodon puhujat korvaamaan muualla itämerensuomessa esiintyvän *päivä*-vartalon uudella sanavartalolla? Monet tutkijat ovat arvelleet, että sanaan saattaa liittyä mytologisia käsityksiä, jotka selittävät sen tulon kieleen (ks. esim. Häkkinen ed.). Tässä mielessä huomiota kiinnostavat Gananderin (1789) mainitsevat *Auterinen* ja *Auteretar*, 'Bad-qualme' ja 'botande och sundgörande gudomligheter'. Nämä uskomusolennot on ilmeisesti assosioitu nimenomaan saunaan, höyryyn ja lämpöön.

Muinaisnorjan tekstikorpuksissa esiintyy jumaluuden nimi *Aurvandil* (de Vries 1962: 20), joka anglosaksissa kehittyy valontuojaksi nimeltä *Earendil* ja assosoituu mm. aamutähteen. De Vries (ibid.) johtaa nimen asusta **auza-wandila-z*, mutta eräissä muissa lähteissä kuten Wiktionaryssa ja Religion Wikissä esiintyy myös *ausi-wandila-z*. Sana on mahdollisesti johdettu 'aamua' ja 'itää' (> **austaz-* ru *öster*) sekä 'vaeltamista' ja 'muuttumista' merkitsevästä sanajuuresta (mn *vandr*, ru *vandra* eng *wend*, *wanderer*).

Voisiko aamutähteä, itää ja aamunvaloa merkitsevän jumaluuden nimi olla osaltaan selittämässä *aurinko*-sanana yleistymistä Suomen länsimurteissa tai olla jopa *aurinko*-sanana etymologinen lähde?

Aurvandill-tyyppisen kompleksisen nimen tuottamista lainareflekseistä ei ole mahdollista esittää paralleelitapauksia. Mahdollisia substituoitioita olisivat varmasti **auruntila*, *aurintila*, *aurintola* tms. Ottaen huomioon jälkitavujen substituoitioihin vaikuttavan suffiksaalisten sanojen analogian *aurinko* ei vaikuta täysin mahdottomalta substituoitiolta sekään, erityisesti, jos lainautuminen olisi tapahtunut vain kerran pienessä yhteisössä. Oletus jäänee joka tapauksessa spekulatiiviseksi, sillä *aurinko* vaikuttaa vain yhden kerran muodostuneelta sanalta, jossa on minimaalinen variaatio. Lainautumisen tapauksessa odotuksenmukaiset rinnakkaiset johdostyyppit, esim. ***aurinto*, ***aurinne* tms. puuttuvat tässä tapauksessa täysin.

Sana voi olla myös alkuperältään itämerensuomalainen johdos (vrt. yllä), jonka vakiintumista on tukenut naapurikielen mytologisia merkityksiä sisältänyt läheinen sana.

4. Johtopäätösten asemesta

Edelläesitetyt etymologiset pohdinnat osoittavat, että mytologinen sanasto on suomen kielen edeltäjiin saatu varsin monista eri lähteistä, niin uralilaisesta sanastosta johtamalla kuin myös naapurikielistä lainaamalla. Monet Agricolan psalttarin jumalainluettelon nimistä vaikuttaisivat olevan personifikaatioita, ts. yleissanan siirtymisiä jumalan nimitykseksi. Tämä on edellyttänyt joko johtoprosessia (*Tapio, Ahti, Kekri*) tai sanan lainautumista naapurikielistä (*Äkräs, Turisas*). Mytologiset käsitykset vaikuttavat muutenkin vaikuttaneet sanaston kehittymiseen, mikä ilmenee *pisa-* ja *aurinko-*sanojen edellä esitetyissä tulkinnoissa.

Haspelmath ja Tadmor (2009) jotka ovat tutkineet sanojen lainautumista, ovat osoittaneet, että uskomuksiin ja uskontoon liittyvä sanasto ovat herkimmin lainautuviin kuuluvia semanttisia kenttiä (yli 40 % uskonnollisesta sanastosta tyypologisessa yli 40 kieltä sisältävässä sanastokorpuksessa on lainoja). Itämerensuomalaisissa kielissä onkin havaittavissa useita erilaisia uskonnollisen sanaston kerrostumia, mikä todistaa yhtäältä lainautumisista ja kulttuurikontakteista, toisaalta kulttuurin jatkuvasta muutoksesta. Tämä on mielestäni otettava huomioon silloinkin, kun uskonnollisten tapojen – mm. hautaustapojen – muuttuminen tulkitaan osoitukseksi uuden väestön saapumisesta jollekin alueelle (vrt. esim. Valter Langin esittämät käsitykset itämerensuomalaisten kielten varhaisesta leviämisestä Baltiaan, Lang 2020). Kieli osoittaa, että mytologisten ja uskonnollisten käsitysten muutos on ollut jatkuvaa, ja varmaan-kin myös graduaalista. Kaikkiin muutoksiin ei välttämättä liity migraatioita, ainoastaan kulttuurikontakteja.

Mahdollinen mytologisen sanaston kerrostuminen nykysuomessa voidaan esittää seuraavankaltaisesti:

- 1) Kristillinen sanasto (*pappi, pakana, raamattu, kirkko*⁴), slaavilaisia lainoja, kantasuomen hajoamisvaiheessa, mahdollisesti noin 600–700 jKr.
- 2) Agricolan psalttarin esipuheessa ja Gananderin mytologiassa esiintyviä uskomusolioiden nimiä, omaperäisiä johdoksia ja germaanista alkuperää (*Äkräs, Turisas, Väinämöinen*), ennen kristillistä sanastoa. Ryhmään kuuluvien sanojen suhteellisen suppea levikki viittaa monien paikallisten uskonnollis-mytologisten traditioiden olemassa-oloon.
- 3) Taivaan kulttiin liittyvä sanasto (*taivas, jumala, perkele*), arjalaisia tai balttilaisia (satem-kielistä saatuja) lainoja, pronssikaudelta.
- 4) Vanha uralilainen mytologinen käsitteistö (**ilma* 'jumala/taivas', sotkan munaan liittyvä maailmanluomismyytti), länsiuralilaisia tai sirkumpolaarisia käsitteitä, kivikauden loppuvaiheesta.

Tuleva tutkimus voinee selvittää lisää.

---

⁴ Sanaa *kirkko* on pidetty mm. muinaisruotsalaisena (SSA s.v. *kirkko*) ja alaksalaisena (Bentlin 2008) lainana. Sana vaikuttaisi kuitenkin olevan suomeen lainattu itämerensuomeen vähintään kahdesti, 2- ja 3-tavuisena versiona (su *kirkko* ja ka *kirikkö*, vi *kirik*), mahdollisesti jopa kolmasti (vi murt *kerik*, va *čerikko*). Olen esittänyt, että kyseessä voisi vähintään yhtä hyvin olla myös slaavilainen laina – erityisesti kolmitavuinen variantti viittaa slaavilaiseen alkuperään (< *kīriku, josta muinaiskirkkoslaavin *црькы*, ja muinaisvenäjän *црькы*, vrt. Saarikivi 2014). Alkuaan sana on kreikasta (< *κυριακόν* 'herran talo').

Lyhenteet

balt	= baltti	mn	= muinaisnorja
eng	= englanti	mven	= muinaisvenäjä
hantiP	= pohjoishanti	mys	= muinaisyläsaksa
kgerm	= kantagermaani	PI	= kantairani
kieur	= kantaindoeurooppa	PIE	= kantaindoeurooppa
kiran	= kantairani	ru	= ruotsi
ksaa	= kantasaame	sa	= saksa
ko	= komi	saaE	= eteläsaame
lat	= latina	saaN	= pohjoissaame
ma	= mari	su	= suomi
mdE	= ersämordva	ud	= udmurtti
mdM	= mokšamordva	vi	= viro
me	= muinaisenglanti		

Lähteitä

- Aikio, Ante. 2006. On Germanic-Saami contacts and Saami prehistory. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 91. 9–55.
- Aikio, Ante. 2009. *The Saami loanwords in Finnish and Karelian*. Tohtorinväitöskirja. Oulu: Oulun yliopisto.
- Aikio, Ante. 2012. On Finnic long vowels, Samoyed vowel sequences, and Proto-Uralic *x. Teoksessa Tiina Hyytiäinen, Lotta Jalava, Janne Saarikivi & Erika Sandman (toim.), *Per Urales ad Orientem. Iter polyphonicum multilingue. Festschrift tillägnad Juha Janhunen på hans sextioårsdag den 12 februari 2012*, 227–250. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 265. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Beekes, Robert Stephen Paul. 2010. *Etymological dictionary of Greek I–II*. Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 10. Leiden / Boston: Brill.
- Bentlin, Mikko. 2008. *Niederdeutsch-Finnische Sprachkontakte. Der lexikalische Einfluß des Niederdeutschen auf die finnische Sprache während des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 256. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- EES = Iris Metsmägi, Meeli Sedrik & Sven-Erik Soosaar. 2012. *Eesti etümoloogiasõnaraamat*. Tallinn: Eesti Keele instituut & Eesti keele sihtasutus.
- Fraenkel, Ernst. 1962–1965. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. 1–2. Indogermanische Bibliothek. Abteilung 1. Reihe 2: Wörterbücher. Heidelberg: C. Winter / Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

- Frog. 2011. Ethnocultural Substratum. Its Potential as Tool for Lateral Approaches to Tradition History. *Retrospective Methods Network Newsletter* 3. 23–37.
- Grünthal, Riho. 2012. Baltic loanwords of Mordvin. Teoksessa Petri Kallio & Riho Grünthal (toim.), *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*, 297–343. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 266. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Ganander, Christfrid. 1789. *Mythologia Fennica. Eller förklaring öfver de nomina propria deastrorum, idolorum, locorum, virorum & c.* The Project Gutenberg EBook. www.gutenberg.org/cache/epub/52445/pg52445.html.
- Haavio, Martti. 1950. *Väinämöinen. Suomalaisten runojen keskushahmo*. Porvoo: WSOY.
- Haavio, Martti. 1959. *Karjalan Jumalat*. Porvoo: WSOY.
- Haspelmath, Martin & Uri Tadmor. 2009. *Loanwords in the World's Languages. A Comparative Handbook*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Heikkilä, Mikko. 2013. From Surging Waves to the Spirit of Waves – On the Germanic and Sami Origin of the Proper Names *Ahti* and *Vellamo* in Finnic Mythology. *SKY Journal of Linguistics* 26. 71–86.
- Holopainen, Sampsa. 2019. *Indo-Iranian borrowings in Uralic. Critical overview of the sound substitutions and distribution criterion*. Tohtorinväitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kalima, Jalo. 1952. *Slaavilaisperäinen sanastomme*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 243. Helsinki: SKS.
- Kepsu, Saulo. 1995. *Pietari ennen Pietaria. Nevansuun vaiheita ennen Pietarin kaupungin perustamista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 608. Helsinki: SKS.
- Kim, Jeongdo. 2019. *Hulisemisesta hulinaksi. Onomatopoeettisuuden haalistuminen suomen fonesteemisten substantiivien valossa*. Tohtorinväitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- KKS = Pertti Virtaranta, Raija Koponen (toim.). 1968–2005. *Karjalan kielen sanakirja*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 16: 1–6 / Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Koivulehto, Jorma. 2016. Fest und Zyklus des Jahres. *Jul und Kekri* [julkaistu alun perin 2000]. Teoksessa Sampsa Holopainen, Petri Kallio & Janne Saarikivi (toim.), *Verba vagantur. Jorma Koivulehto in memoriam*, 239–256. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 274. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kroonen, Guus. 2013. *Etymological dictionary of Proto-Germanic*. Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 2. Leiden / Boston: Brill.

- Lang, Valter. 2020. *Homo Fennicus. Itämerensuomalaisten etnohistoria*. Kirjokansi 276. Helsinki: SKS.
- Liukkonen, Kari. 1999. *Baltisches im Finnischen*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 235. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kulonen, Ulla-Maija. 2010. *Fonesteemit ja sananmuodostus. Suomen kontinuaatiivisten u-johdosten historiaa*. Suomi 197. Helsinki: SKS.
- LÄGLOS = A.D. Kylstra, Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra & Osmo Nikkilä. 1991–2012. *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter der ostseefinnischen Sprachen*. Amsterdam: Rodopi.
- Metsäranta, Niklas. 2020. *Periytyminen ja lainautuminen. Marin ja permiläisten kielten sanastontutkimusta*. Tohtorinväitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Mullonen, Marija & Marija Zajceva. 1972. *Slovar' vepsskogo jazyka*. Moskva: Nauka.
- Parpola, Asko. 2019. Jumal'avita. Teoksessa Santeri Juntila & Juha Kuokkala (toim.), *Petri Kallio rocks. Liber semisaecularis* 7.2. 2019, 139–152. Helsinki: Kallion etymologiseura.
- Rahkonen, Pauli. (Tulossa.) *Rahkoi-nimen varhaishistoria ja alkuperä esihistoriallisella ajalla*. Rahkosten sukuseura: Rahkosten sukukirja.
- Saarikivi, Janne. 2007. Uusia vanhoja sanoja. Teoksessa Jussi Ylikoski & Ante Aikio (toim.), *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007*, 325–347. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Saarikivi, Janne. 2009. Itämerensuomalais-slaavilaisten kontaktien tutkimuksen nykytilasta. Teoksessa Jussi Ylikoski (toim.), *The Quasiquicentennial of the Finno-Ugrian Society*, 109–160. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 258. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Saarikivi, Janne. 2014. Reconstruction of culture and ethnicity. Remarks on the methodology of historical-comparative linguistics (on the basis of Western Uralic languages). Teoksessa Eldar Heide & Karen Bek-Pedersen (toim.), *New Focus on Retrospective Methods. Resuming Methodological Discussions. Case Studies from Northern Europe*, 186–216. Folklore Fellows Communications 307. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Saarikivi, Janne. 2010. Ystävistä, uskosta ja vokaaleista. Teoksessa Sirkka Saarinen, Kirsti Siitonen & Tanja Vaittinen (toim.), *Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010*, 249–263. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 259. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

- Saarikivi, Janne. 2017. Spread of Finnic Pre-Christian anthroponyms in toponyms. Teoksessa Terhi Ainiala & Janne Saarikivi (toim.), *Personal name systems in Finnic and beyond*, 13–32. Uralica Helsingiensia 12. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Saarikivi, Janne. 2018. Finnic and other west Uralic borrowings in Permian. Teoksessa Sampsa Holopainen & Janne Saarikivi (toim.), *Περὶ ὀρθότητος ἐτύμων. Uusiutuva uralilainen etymologia*, 269–356. Uralica Helsingiensia 11. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Saarikivi, Janne. 2020. Kyllä kiitos. Muutaman yleisen sanan etymologiasta (*kyllä, kiittää, kirja, vero* ynnä muuta pientä). In Janne Saarikivi, Susanna Virtanen, Sampsa Holopainen (toim.), *Ёмас сьмын нэ́кве вөртур этност самын нэ́тум. Scripta miscellanea in honorem Ulla-Maija Forsberg*, 272–283. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 275. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Setälä, Emil Nestor. 1910. Kullervo-Hamlet. Ein sagenvergleichender versuch. IV. Über die personennamen der Kullervolieder. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 10. 44–127.
- Siikala, Anna-Leena. 2012. *Itämerensuomalainen mytologia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1388. Helsinki: SKS.
- SKES = Y. H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki & Reino Peltola (toim.). 1955–1979. *Suomen kielen etymologinen sanakirja* I–VII. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 12. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SMS = Maija Länsimäki, Heikki Hurttu (toim.). *Suomen murteiden sanakirja*. kaino.kotus.fi/sms/.
- SPN = Sirkka Paikkala (toim.). 2007. Suomalainen paikannimikirja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 146. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- SSA = Erkki Itkonen & Ulla-Maija Kulonen (toim.). 1992–2000. *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. 1–3. Helsinki: SKS & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- De Vaan, Michiel. 2008. *Etymological dictionary of Latin and the other Italic languages*. Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 7. Leiden / Boston: Brill.
- Vasenkari, Maria. 2021. Akateemikko Kaisa Häkkinen ja suomen kielen sanojen arvoitus. *Aurora* 1/ 2021. Turku: Turun yliopisto. www.auroralehti.fi/akateemikko-kaisa-hakkinen-ja-suomen-kielen-sanojen-arvoitus/.
- De Vries, Jan. 1962. *Altnordisches Etymologisches Wörterbuch*. Leiden: Brill.